

LATOPISY
AKADEMII SUPRASKIEJ
6

CERKIEW W DRODZE

Pod redakcją
Marzanny Kuczyńskiej

Białystok 2015

Rada Naukowa

Arcybiskup Białostocki i Gdański Jakub (Białystok),
Arcybiskup Wrocławski i Szczeciński Jeremiasz (Wrocław),
Antoni Mironowicz (Białystok), Aleksander Naumow (Wenecja)

Kolegium Redakcyjne

ks. Jarosław Józwik (redaktor naczelny),
Magdalena Żdanuk (sekretarz), ks. Henryk Paprocki, Marzanna Kuczyńska,
m. Mikołaja, Jarosław Charkiewicz, Urszula Pawluczuk

Recenzent

dr hab. Jan Stradomski

Adres Redakcji

Fundacja „Oikonomos”
ul. Św. Mikołaja 5, 15-420 Białystok, e-mail: fundacja@oikonomos.pl

Redakcja techniczna, skład i projekt okładki

Jarosław Charkiewicz

ISSN 2082-9299

Wydawca

Fundacja „Oikonomos”

Druk i oprawa

Orthdruk Sp. z o.o., Białystok

SPIS TREŚCI

Abp Jakub (Kostiuczuk)	
<i>Słowo wstępne</i>	7
Alicja Z. Nowak	
<i>Na drodze reformy. O kandydatach do stanu duchownego w metropolii kijowskiej (XVI-XVII w.)</i>	9
Петра Станковска	
<i>Взаимоотношения восточнославянской редакции Евангелия и старочешского перевода Библии</i>	19
Slavia Barlieva, Aleksander Naumow	
<i>Relikwie św. św. Cyryla i Metodego jako świadectwo dynamiki życia religijnego</i>	31
Antoni Mironowicz	
<i>Św. Włodzimierz i jego rola w chrystianizacji ziem ruskich</i>	45
Agnieszka Groniek	
<i>Ikonoostas w cerkwi wojskowej w Kozienicach. Zabytek na tle dziejowym</i>	53
Лариса Густова-Рунцо	
<i>Трансмиссия беларусской певческой практики православной традиции в Московское царство (середина XVII века)</i>	69
Елена Шатъко	
<i>Церкви Беларуси: летопись колоколов 1950-1980-х годов</i>	79
Denis Rusnak	
<i>Losy prawosławnych monasterów Wilna podczas bieżęństwa i po wojnie</i>	99
Andrzej Borkowski	
<i>Sytuacja patriarchatu ekumenicznego w obliczu przemian politycznych na Balkanach i Azji Mniejszej na początku XX wieku</i>	109
Zdravko Stamatoski	
<i>Macedońscy wierni w diasporze a polityka cerkiewno-narodowa w Republice Macedonii</i>	115
Marcin Mironowicz	
<i>Nowe źródło do żywota świętego archimandryty Serafina Szachmucia (1901-1946)</i>	127

Zoja Jaroszewicz-Pieresławcew	
<i>Adaptacja prawosławnej ludność przesiedlonej w ramach Akcji</i>	
<i>„Wisła” w Olsztynie i okolicznych miejscowościach</i>	133
Karol Klauza	
<i>The iconic anthropology of the “Eighth Day”</i>	147
Działalność Akademii Supraskiej	166

ŚW. WŁODZIMIERZ I JEGO ROLA W CHRYSYANIZACJI ZIEM RUSKICH

Słowa kluczowe: Włodzimierz Wielki, Chrzest, Ruś Kijowska, Cerkiew prawosławna

W tym roku (2015 r.) obchodzimy 1000-lecie śmierci św. Włodzimierza Wielkiego. Z tej okazji warto przywołać podstawowe fakty, które wskazują na jego rolę w wielkim dziele chrystianizacji Europy.

Żywot Konstancyjna wskazuje, że początki chrześcijaństwa na ziemiach ruskich sięgają czasów misji metodejskiej¹. Pełne przeniesienie chrześcijaństwa na Ruś Kijowską nastąpiło po zawarciu traktatów politycznych tego państwa z Bizancjum (911 i 944 r.). Księżna Olga (945-960) przyjęła chrzest w 955 roku nie w Konstantynopolu, ale w Kijowie i jako chrześcijanka przybyła do stolicy Cesarstwa Bizantyjskiego². Z dzieła *De Ceremoniis* Konstancyjna VII Porfirogenety (944-959) dowiadujemy się, że Olga była dwukrotnie podejmowana na dworze cesarskim. Jeżeli bazyleus odnotował takie wydarzenia, to na pewno wspomniałby o chrzcie księżnej kijowskiej. Według części badaczy, podróż Olgi do Carogrodu miała na celu ustanowienie na ziemiach ruskich biskupstwa. Księżna po powrocie z Konstantynopola stała się propagatorką chrześcijaństwa na Rusi. Olga przygotowała Ruś do oficjalnego przyjęcia chrztu i podniesienia poprzez ten akt prestiżu kulturalno-cywilizacyjnego kraju. Z tego powodu w tradycji ruskiej Olga była czczona jako święta równa św. Marii Magdalenie i św. Apostołom. Do spopularyzowania jej kultu przyczynił się metropolita kijowski Hilarion (1051-1054) swym *Słowem o prawie i łasce*. Kult Olgi upowszechnił się w XIII wieku wraz z jej kanonizacją³. Syn księżnej Olgi – Świętosław – nie poszedł w ślady matki, ale nie ma też dowodów na szczególne prześladowania z jego strony wyznawców chrześcijaństwa. Oficjalna

¹ *Apostołowie Słowian. Żywoty Konstancyjna i Metodego*. Przekład z języka staro-cerkiewno-słowiańskiego, wstęp i objaśnienia T. Lehr-Splawiński, Warszawa 1988, s. 66–71; J. Swastek, *Chrzest Rusi*, [w:] *Teologia i kultura duchowa starej Rusi*, red. W. Hryniewicz, J. S. Gajek, Lublin 1993, s. 59–62; H. Paszkiewicz, *Początki Rusi*, Kraków 1996, s. 43–53.

² *Ibidem*, s. 33; O chrzcie Olgi w Carogrodzie por. E. E. Голубинский, *История Русской Церкви*, т. I. ч. 1, Москва 1904, s. 96, 97; J. Umiński, *Obrządek słowiański w Polsce w IX-X wieku i zagadnienie drugiej metropolii polskiej w czasach Bolesława Chrobrego*, „Roczniki Humanistyczne KUL”, 4 (1953), rok wyd. 1954, z. 4, s. 7, 8; D. Obolensky, *Ruś i Bizancjum w połowie X stulecia: problem chrztu księżnej Olgi*, [w:] *Chrystus zwyciężył. Wokół chrztu Rusi Kijowskiej*, red. J. S. Gajek i W. Hryniewicz, Warszawa 1989, s. 29–43; idem, *Chrzest Olgi, księżnej kijowskiej*, [w:] *Teologia i kultura duchowa starej Rusi...*, s. 23–39.

³ E. E. Голубинский, *История канонизации святых в Русской Церкви*, Москва 1903, s. 57; Г. П. Федотов, *Святые Древней Руси (X-XVII вв.)*, New York 1959, s. 18–31; *Жития Святых*, составлено монахиней Таисией, т. I, New York 1983, s. 211–218; А. А. Мельников, *Путь не печален. Исторические свидетельства о святости Белой Руси*, Минск 1992, s. 144–152; A. Mironowicz, *Święci w Kościele prawosławnym na Białorusi*, [w:] *Wilno i kresy północno-wschodnie*, т. I, *Historia i ludzkie losy*, red. E. Feliksiak i A. Mironowicz, Białystok 1996, s. 86, 87.

ewangelizacja ziem ruskich nastąpiła dopiero za panowania księcia Włodzimierza Wielkiego (980-1015). Początkowo ksiązę prześladował chrześcijan, o czym świadczy skazanie na męczeńską śmierć kanonizowanych w Kościele wschodnim św. Teodora i św. Jana. Na miejscu ich śmierci w latach 989-996 została wybudowana cerkiew pw. Zaśnięcia Najświętszej Maryi Panny, zwana powszechnie Dziesięciną⁴.

Okoliczności przyjęcia chrztu przez księcia Włodzimierza są w literaturze historycznej dobrze opracowane. Na jej podstawie możemy przywołać podstawowe fakty związane z tym wydarzeniem. Cesarz bizantyjski Bazyli II (976-1025) w 987 roku poprosił księcia kijowskiego o pomoc przy likwidacji powstania uzurpatora Bardasa Fokasa. Włodzimierz po udzieleniu pomocy wojskowej miał przyjąć chrzest i poślubić siostrę cesarza, Annę. O jej rękę dla swego syna cesarza Ottona II (973-983) daremnie ubiegał się cesarz niemiecki Otton I (962-973). Książę Włodzimierz wywiązał się ze zobowiązań wobec Cesarstwa i po zdobyciu zajętych przez buntowników Krymu i Korsunia zażądał wypełnienia pozostałej części kontraktu. Cesarz Bazyli II, zagrożony nowym powstaniem w Azji Mniejszej, pod presją militarną księcia Włodzimierza, zgodził się na ślub swej siostry. Chrzest Włodzimierza, dokonany przez duchowieństwo bizantyjskie, odbył się 6 stycznia 988 roku w Korsuniu. Według *Powieści lat minionych* drugi masowy chrzest mieszkańców grodu i dworu książęcego odbył się rok później w Kijowie podczas świąt wielkanocnych lub w dniu Zesłania Ducha Świętego. Ślub księcia z porfirogenetką Anną dokonał się w połowie 988 roku. Z księżną Anną do Kijowa przybyło liczne duchowieństwo bizantyjskie, przywożąc ze sobą wiele ksiąg, naczynia liturgiczne, relikwie świętych, w tym otrzymane z Rzymu relikwie św. Klemensa, papieża⁵. Relikwie św. Klemensa zostały złożone w cerkwi Dziesięcinnej, a następnie w wybudowanej przez księcia Jarosława Mądrego (1019-1054) katedrze Mądrości Bożej (św. Zofii).

Po chrzcie Kijowian rozpoczął się proces ewangelizacji pozostałych mieszkańców Wielkiego Księstwa Kijowskiego. Książę Włodzimierz poprzez chrystianizację ziem ruskich pragnął skonsolidować rozległe państwo i wieloetniczne społeczeństwo. Cerkiew prawosławna uzyskała poparcie władzy wielkksiążęcej i dzięki temu mogła prowadzić działalność misyjną na obszarach zamieszkałych przez pogan. W akcji chrystianizacyjnej wykorzystano osiągnięcia misyjne świętych Cyryla i Metodego. Według Henryka Paszkiewicza, chrzest Włodzimierza dokonał się w języku słowiańskim⁶.

Wielką zasługą księcia Włodzimierza Wielkiego było stworzenie przy jego pomocy zrębów struktury cerkiewnej. Cerkiew prawosławna na ziemiach ruskich od samego początku stała się metropolią, jedną z prowincji patriarchatu konstantynopolitańskiego.

⁴ N. Miedwiediew, *Chrzest Rusi*, „Chrześcijanin a Współczesność”, nr 1 (27), 1988, s. 13, 14.

⁵ Dokładną rekonstrukcję chrztu Rusi w ostatnich latach przedstawili: A. Poppe, *Ruś i Bizancjum w latach 986-989*, „Kwartalnik Historyczny”, R. LI, nr 1, 1978, s. 3-22; idem, *The Rise of Christian Russia*, London 1982; G. Podskalsky, *Christentum und theologische Literatur in der Kiever Rus' (988-1237)*, München 1982; A. Mironowicz, *Chryścianizacja Europy Środkowo-Wschodniej przez Kościół bizantyjski*, „Pro Georgia. Journal of Kartvelological Studies”, Nr 18, Warszawa 2009, s. 87-100; S. Senyk, *A History of the Church in Ukraine*, vol. I, Romae 1993; J. Swastek, op. cit., s. 55-71.

⁶ H. Paszkiewicz, op. cit., s. 51; W. Hryniewicz, *Chrystus zmartwychwstał. Motywy paschalne w pismach metropolity Ilariona (XI w.)*, Warszawa 1995, s. 112-116; S. Kozak, *Spuścizna cyrylo-metodejska w procesie chrystianizacji Rusi*, [w:] *Chrystus zwyciężył...*, s. 13-28.

Z tego powodu patriarcha miał określone prawa administracyjne i sędownicze. Posiadał on wyłączne prawo interpretacji kanonów. Zwierzchnik Kościoła bizantyjskiego obsadzał urząd metropolity. W praktyce obsadzanie tej godności w X-XI w. należało do kompetencji synodu patriarszego, który przedstawiał do zatwierdzenia trzech kandydatów spełniających warunki kanoniczne. Spośród zgłoszonych kandydatów patriarcha wybierał i zatwierdzał metropolitę. Taka procedura wyboru metropolity dotyczyła również ruskiej prowincji cerkiewnej. Różnica w porównaniu z metropoliami znajdującymi się na terenie Cesarstwa polegała na tym, że w przypadku metropolity kijowskiego akt intronizacji był zarazem aktem akredytacji politycznej. Ceremonia przyjęcia nowego metropolity odbywała się w katedrze kijowskiej⁷.

Metropolia kijowska, jako sześćdziesiąta z kolei metropolia patriarchatu konstantynopolitańskiego, została ustanowiona około 997 roku. Do tego czasu w stolicy Wielkiego Księstwa Kijowskiego przebywał jedynie biskup misyjny. Można założyć, że biskup misyjny przybył do Kijowa wraz z księżną Anną w 989 roku, a jego siedziba znajdowała się przy dworze wielkksiążęcym. Pierwszym biskupem z tytułem metropolity został Teofilakt (988-992), przeniesiony z metropolii Sebasty. Przeniesienie to nastąpiło przed 991 rokiem, tj. przed śmiercią patriarchy Mikołaja II Chrysoberga (984-996). Drugim metropolitą był Jan (1008-1035), chociaż źródła ruskie wspominają u schyłku X wieku jeszcze o dwóch metropolitach – Michale i Leonie (992-1007). Zajmowanie godności przez te postacie w X wieku jest bardzo wątpliwe⁸. Wraz z powołaniem metropolii kijowskiej ustanowiono sufraganie biskupie. Kijowskie biskupstwo metropolitalne obejmowało ziemię kijowską, białoruską i litewską. Obok metropolitalnego soboru św. Zofii w Kijowie w późniejszym okresie ważne miejsce odgrywał Nowogródek Litewski z soborem św. św. Borysa i Gleba⁹.

Książę Włodzimierz sam uczestniczył w tworzeniu struktury cerkiewnej. Pierwszą z sufraganii metropolitarnej ustanowiono w Białogrodzie, położonym na południowy zachód od Kijowa, jednym z największych ośrodków grodowych Rusi Kijowskiej. Białogród stanowił jedną z rezydencji księcia kijowskiego i pełnił ważną funkcję obronną. Miasto, ściśle powiązane z Kijowem, było siedzibą młodszych książąt zarządzających grodem z nadania księcia kijowskiego. Powstanie katedry białogrodzkiej datuje się na lata panowania Włodzimierza Wielkiego. Białogród został rezydencją biskupią, ponieważ był również rezydencją książęcą. Biskup białogrodzki był do 1165 roku protothronosem metropolii. Drugą sufraganię książę ustanowił w Juriewie. Diecezje te, białogrodzka

⁷ E. E. Голубинский, *История Русской Церкви...*, s. 269–272; A. Poppe, *Państwo i Kościół na Rusi w XI wieku*, Warszawa 1968, s. 38, 39; idem, *Przyjęcie chrześcijaństwa na Rusi w opiniach XI wieku*, [w:] *Teologia i kultura duchowa starej Rusi...*, s. 89–104; G. Podskalsky, *Chrześcijaństwo i literatura teologiczna na Rusi Kijowskiej (988-1237)*, Kraków 2000, s. 59–68; A. Mironowicz, *Metropolia kijowska w strukturze patriarchatu konstantynopolitańskiego (988-1685)*, [w:] *Autokefalie Kościoła prawosławnego w Polsce*, red. A. Mironowicz, U. Pawluczuk i P. Chomik, Białystok 2006, s. 23–64.

⁸ A. Poppe, *Państwo i Kościół na Rusi w XI w.*, s. 25–33.

⁹ Макарий (Булгаков), митр., *История Русской Церкви*, т. IV, Санкт-Петербург 1886, s. 132; W. Zaikin, *Ustrój wewnętrzny Kościoła ruskiego w Wielkim Księstwie Litewskim w XV i XVI w. do unii lubelskiej*, „Sprawozdania Towarzystwa Naukowego we Lwowie”, R. X, nr 2, Lwów 1930, s. 135; L. Bieńkowski, *Organizacja Kościoła wschodniego w Polsce*, [w:] *Kościół w Polsce. Studia nad historią Kościoła katolickiego w Polsce*, red. J. Kłoczowski, t. II, cz. 2, Kraków 1969, s. 811.

i juriewska, wraz z metropolitalną, znajdowały się w dzielnicy wielkksiążęcej. Książę kijowski, współdziałając z metropolitą i mając od siebie zależnych dwóch władcyków, mógł skutecznie wywierać wpływ na obsadę katedr biskupich w innych dzielnicach Rusi Kijowskiej. Metropolita mógł więc, wraz z dwoma podległymi mu biskupami, dokonać konsekracji nowych władcyków¹⁰.

W Nowogrodzie, w drugim po Kijowie ośrodku politycznym, metropolita wraz z księciem Włodzimierzem ustanowili katedrę biskupią jeszcze pod koniec X wieku. Latopis nowogrodzki datuje utworzenie diecezji na rok 989¹¹. O wczesnym powstaniu władcyktwa nowogrodzkiego świadczy drewniana katedra św. Zofii o trzynastu kopułach, stanowiąca kopię drewnianej archikatedry kijowskiej pod tym samym wezwaniem. Pierwszym biskupem nowogrodzkim był pochodzący z Korsunia – Joachim¹².

Przy wsparciu księcia Włodzimierza Wielkiego doszło do powstania kolejnych biskupstw. Założenie biskupstwa w Czernihowie, jednego z czołowych ośrodków grodowych na Rusi Kijowskiej, nastąpiło za panowania Włodzimierza Wielkiego. W Czernihowie, podobnie jak w Kijowie, musiała funkcjonować wspólnota chrześcijańska, zanim nastąpiło oficjalnie przyjęcie chrześcijaństwa. Przed 1036 rokiem książę czernihowski Mściśław rozpoczął budowę monumentalnej katedry Zbawiciela na miejscu istniejącej drewnianej¹³. Ustanowienie biskupstwa wynikało z dominującej roli Czernihowa w życiu politycznym.

W podobnej sytuacji znajdował się Perejasław, będący stolicą diecezji, która obejmowała ziemię perejasławską, smoleńską i suzdalską. Erygowanie diecezji nastąpiło na początku XI wieku. Murowana katedra Michała Archanioła, konsekrowana przez metropolitę Efrema w 1089 roku, została wzniesiona na miejscu drewnianej pod tym samym wezwaniem za życia Włodzimierza Wielkiego. Kult św. Michała jako patrona rycerstwa walczącego z poganami, popularny w Bizancjum, na Rusi upowszechnił się wraz z przyjęciem chrześcijaństwa. Wybór patrona dla katedry perejasławskiej nie był przypadkowy. Ziemia perejasławska, zagrożona najazdami koczowników, posiadała swego biskupa już w końcu X wieku. Można też przyjąć za wiarygodne źródła ruskie, które ustanawiają biskupstwo perejasławskie w latach panowania Włodzimierza I. Biskupstwo to mogło powstać wraz z budową potężnego grodu po zwycięstwie nad Pieczyngami w 992 roku¹⁴.

Obie ostatnie diecezje na krótko posiadały status metropolii tytularnych. Istota metropolii tytularnych polegała na tym, że biskup podnoszony zostawał do godności metropolity dożywotnio lub na czas określony. Metropolita taki nie miał sufraganów, a po jego śmierci zarządzana diecezja stawała się zwykłym biskupstwem tej metropolii, której uprzednio podlegała. Pozycja metropolii tytularnych podobna była do statusu prawnego

¹⁰ A. Poppe, *Uwagi o najstarszych dziejach Kościoła na Rusi*, cz. 3, „Przegląd Historyczny”, t. LVI, 1965, z. 4, s. 557–564.

¹¹ *Полное собрание русских летописей*, т. IV, Петроград 1915, s. 90.

¹² A. Poppe, *Uwagi...*, cz. 1, „Przegląd Historyczny”, t. LV, 1964, z. 3, s. 382–383.

¹³ *Полное собрание русских летописей*, (dalej: ПСРЛ) т. I., Ленинград 1926–1928, kol. 150; A. Poppe, *Państwo i Kościół na Rusi...*, s. 164.

¹⁴ E. E. Голубинский, *История Русской Церкви...*, s. 685–688; A. Poppe, *Uwagi...*, cz. 1, s. 382, 383; G. Podskalsky, *Chrześcijaństwo i literatura...*, s. 54, 55.

arcybiskupstw autokefalicznych. Nadawanie przez cesarzy bizantyjskich biskupom honorowej rangi metropolity, dożywotnio lub na czas określony, i uwolnienie ich spod jurysdykcji metropolity macierzystej prowincji zdarzało się na przełomie X i XI wieku bardzo często. Z tej praktyki, jak się wydaje, korzystał również wielki książę kijowski – Włodzimierz.

Władcy w Połocku powstało również za panowania Włodzimierza Wielkiego, choć pierwsze informacje źródłowe o biskupie połockim pochodzą z 1105 roku¹⁵. Połock wśród innych ziem ruskich pełnił ważną rolę polityczną. Włodzimierz I wyznaczył w nim siedzibę najstarszego syna Izasława, który zmarł w 1001 roku. Gród ten był rządzony przez jedną dynastię wywodzącą się od wnuka Włodzimierza I – Briaczesława. Jego syn Wsiesław wznosił w Połocku świątynię Mądrości Bożej. Pięcionawowa cerkiew św. Zofii była spokrewniona swym stylem z soborami św. Zofii w Kijowie i Nowogrodzie. Poświęcenie świątyni miało szczególną wymowę, albowiem odzwierciedlało ambicje Połocka dorównania głównym centrom politycznym Rusi Kijowskiej. Sam fakt ufundowania murowanej katedry potwierdza rezydowanie na początku XI wieku miejscowego biskupa¹⁶. Eparchia połocka rozciągała się na obszary ziemi połockiej i witebskiej. Obszar jurysdykcji tego biskupstwa zmniejszał się wraz z kurczeniem się granic księstwa połockiego¹⁷.

Powstanie biskupstwa we Włodzimierzu na Wołyniu przypisuje się również księciu Włodzimierzowi I. Władcy włodzimierskie miało powstać pod koniec X wieku¹⁸. Najstarsza informacja o wyświęceniu na katedrę włodzimierską w 1086 roku Stefana nie oznacza, że był on pierwszym biskupem tej diecezji. O prawdopodobnym erygowaniu diecezji w na początku XI wieku świadczy fakt, że Włodzimierz nie posiadał murowanej katedry do połowy następnego stulecia. Wzniesiony wówczas sobór Zaśnięcia NMP nawiązywał do soboru znajdującego się w Ławrze Kijowsko-Pieczerskiej. Biskupi włodzimierscy nosili tytuł protothronosa, a ich katedra była uważana za najstarszą spośród diecezji należących później do metropolii halickiej¹⁹.

Podobnie jak w przypadku diecezji włodzimierskiej tradycja przypisuje Włodzimierzowi Wielkiemu powołanie biskupstwa rostowskiego²⁰. Część historyków przypuszcza, że za jego czasów nastąpiło erygowanie biskupstwa turowskiego (1005 r.)²¹. Jeżeli nawet do 1015 roku nie ustanowiono tam oficjalnie biskupstwa, to należy przyjąć, że przed

¹⁵ E. E. Голубинский, *История Русской Церкви...*, s. 334, 335; Г. Шейкин, *Полоцкая епархия*, Минск 1997, s. 5.

¹⁶ Л. В. Алексеев, *Полоцкая земля. Очерки истории северной Белоруссии в IX-XIII вв.*, Москва 1966, s. 193–199; A. Poppe, *Uwagi...*, cz. 2, s. 559, 560; Łowmiański, *Geneza ziemi połockiej*, [w:] *Z polskich studiów slawistycznych*, seria 3, Warszawa 1968, s. 7–24.

¹⁷ И. Чистович, *Очерк истории Западно-Русской Церкви*, ч. 1, s. 146.

¹⁸ E. E. Голубинский, *История Русской Церкви...*, s. 660–671; A. Mironowicz, *Kościół prawosławny w państwie Piastów i Jagiellonów*, Białystok 2003, s. 58–62.

¹⁹ П. Карашевич, *Очерки истории Православной Церкви на Волини*, Санкт-Петербург 1855, s. 18; П. Н. Батюшков, *Волинь, историческая судьба Юго-Западного края*, Санкт-Петербург 1888, s. 19; J. Fijałek, *Średniowieczne biskupstwa Kościoła wschodniego na Rusi i Litwie*, „Kwartalnik Historyczny”, t. X, 1896, s. 494; t. XI, 1897, s. 59–61; Н. И. Теодорович, *Историко-статистическое описание волинской епархии*, т. I, Почаев 1888, s. 15; т. II, Почаев 1890, s. 575, 597; A. Poppe, *Państwo i Kościół na Rusi...*, s. 175–179.

²⁰ E. E. Голубинский, *История Русской Церкви...*, s. 677–679.

²¹ Ibidem, s. 324, 325; Я. Т. Шапов, *Туровские уставы XIV века о десятинах*, „Археологический ежегодник” за 1964 г., Москва 1965, s. 255–258, 271–273; Я. Лабунцаў, *Старая казка Полесья*, Минск 1993, s. 28, 29; A. Mironowicz, *Biskupstwo turowsko-pińskie w XI-XVI wieku*, Białystok 2011, s. 50–51.

śmiercią księcia Włodzimierza w Rostowie i Turowie rezydowali władcy misyjni, popierani w swych działaniach przez administrację wielkksiążęcą.

Z przedstawionej analizy wynika, że za panowania Włodzimierza Wielkiego ruska prowincja cerkiewna składała się z 10 diecezji: metropolitalnej kijowskiej oraz 9 sufraganii²². Dalszy rozwój struktury cerkiewnej nastąpił w XI i XII stuleciu²³. Podstawy pod organizację Cerkwi prawosławnej na ziemiach ruskich zostały więc stworzone za panowania księcia Włodzimierza Wielkiego. Książę ten wyznaczył chrześcijaństwu rolę religii państwowej. Za jego rządów ustanowiono rezydencję metropolity w Kijowie i diecezji sufraganych: w Białogrodzie, Juriewie, Turowie, Włodzimierzu, Nowogrodzie, Połocku, Czernihowie, Rostowie i Perejasławiu. Politykę rozwoju struktury cerkiewnej kontynuował jego syn – Jarosław Mądry²⁴.

Liczba od trzech do sześciu sufraganych była typowa dla metropolii bizantyjskich. Interesujące było rozmieszczenie w pierwszym okresie po wprowadzeniu chrześcijaństwa katedr biskupich w Białogrodzie, Czernihowie i Perejasławiu, a więc w pobliżu Kijowa, oraz dwóch na północy – w Połocku i Nowogrodzie. Takie usytuowanie katedr wskazuje, że Włodzimierzowi Wielkiemu zależało na objęciu siecią diecezjalną całego rozległego obszaru Księstwa Kijowskiego. Siedziby biskupstw ulokowano w ważnych ośrodkach politycznych, utrzymujących kontakty handlowe z Bizancjum i posiadających gminy chrześcijańskie. Schrystianizowanie elit miało być wstępem do ewangelizacji ludności grodowej. Biskupi, wspierani przez lokalnych książąt, pozostawali władzami misyjnymi, a ich działalność koncentrowała się głównie wśród lokalnej społeczności miejskiej. Dwaj z nich, nowogrodzki Teodor i rostowski Leon, zostali zamordowani przez ludność pogańską²⁵.

Warto w tym kontekście zwrócić uwagę na wezwania katedr biskupich. Trzy spośród powstałych do końca X wieku w Kijowie, Nowogrodzie i Połocku nosiły wezwanie Mądrości Bożej – św. Zofii. Dwa ostatnie ośrodki grodowe pragnęły dorównać roli politycznej Kijowa i podkreślić swoją niezależność od miasta stołecznego. Katedry pozostające w bezpośredniej bliskości z Kijowem otrzymały następujące wezwania: w Białogrodzie – Dwunastu Apostołów, a w Czernihowie – Chrystusa Zbawiciela. Oba wezwania miały symbolicznie podkreślać jedność ziem ruskich. Na południowych obszarach państwa ufundowano dwa sobory diecezjalne: w Perejasławiu – pod wezwaniem Michała

²² Афанасий (Маргос), арх., *Беларусь в исторической, государственной и церковной жизни*, Буэнос-Айрес 1966, s. 70; A. Poppe, *Fundacja biskupstwa smoleńskiego*, „Przegląd Historyczny”, t. LVII, 1966, z. 4, s. 552–554; М. Ермалович, *Старожитная Беларусь*, Минск 1990, s. 204, 205.

²³ Władcytvo smoleńskie powstało w 1136 r. i obejmowało swym zasięgiem terytorium księstwa smoleńskiego i ziemię mścisławską. Л. В. Алексеев, *Устав Ростислава Смоленского 1136 года и процесс феодализации Смоленской земли*, [w:] *Славяне в истории Европы*, Poznań 1974, s. 111. Diecezja halicka została wydzielona z biskupstwa włodzimierskiego w latach 1147–1156. Pierwszego biskupa halickiego, Kuźmę, *Latopis hipacki* wzmiankuje pod 1164 r. *ПСРЛ*, т. II, Санкт-Петербург 1843, s. 524; T. M. Trajdos, *Biskupi prawosławni w monarchii Jagielly*, „Nasza Przeszłość”, nr 66 (1986), s. 109; G. Podskalsky, *Chrześcijaństwo i literatura...*, s. 53. Po 1190 r. z diecezji czernihowskiej wyodrębniono biskupstwo rzazańskie z soborną cerkwią Zaśnięcia NMP. A. Poppe, *Die Metropolit und Fürsten der Kiever Rus'*, [w:] G. Podskalsky, *Christentum und theologische Literatur...*, s. 281.

²⁴ A. Mironowicz, *Organizacja Kościoła prawosławnego na ziemiach ruskich w XI–XIII wieku*, [w:] *Ecclesia. Kultura. Potestas. Studia z dziejów kultury i społeczeństwa. Księga ofiarowana Siostrze Profesor Urszuli Borkowskiej OSU*, red. P. Kras, A. Januszek, A. Nalewajek, W. Polak, Kraków 2006 (2007), s. 69–83.

²⁵ *Pateryk Kijowsko-Pieczerski czyli opowieści o świętych ojcach w pieczarach kijowskich położonych*, opr. L. Nodzyńska, Wrocław 1993, s. 172, 199.

Archaniola, a w Juriewie – św. Jerzego. Obaj patroni mieli pomóc w obronie schryścianizowanej ziemi przed pogaństwem. Powstałe w ciągu XI wieku katedry w Rostowie, Włodzimierzu i Turowie otrzymały wezwanie Zaśnięcia NMP. Kult Bogurodzicy, rozpowszechniany przez mnichów z monasteru pieczerskiego wynikał z faktu, że pierwszymi biskupami wymienionych diecezji zostawali ihumeni tego klasztoru²⁶.

Diecezje ruskie były podzielone na namiestnictwa. Instytucje namiestnictwa nawiązywały do staroruskiego systemu administracji książęcej z posadnikami (namiestnikami), sprawującymi zarząd nad poszczególnymi ziemiami w księstwie. Instytucja namiestnika biskupiego nie była znana w Cerkwi bizantyjskiej²⁷. Namiestnik, administrujący z polecenia biskupa w wyznaczonym okręgu, miał do pomocy prezbiterów. Prezbiterzy stanowili kliros, sprawujący funkcję administracyjno-sądowniczą. Kliros namiestnika był podobny do klirosu biskupiego, ale o ograniczonych kompetencjach. Kliros biskupi pomagał w zarządzaniu sprawami całej diecezji.

Szczególną rolę w organizacji Kościoła prawosławnego na ziemiach ruskich odgrywały monasterie. Ośrodki klasztorne wpływały na kształt polityki państwa. Mnisi cieszyli się niekwestionowanym autorytetem wśród panujących i wiernych. Na obszarach nowo chrystianizowanych, zanim doszło do ukształtowania się struktury cerkiewnej, powstawały ośrodki zakonne. Proces ten był szczególnie widoczny na obszarze ziem ruskich. Początki życia monastycznego na Rusi Kijowskiej kształtowały się wraz z rozwojem struktur cerkiewnych już w czasach Włodzimierza Wielkiego. Czynnikiem przyspieszającym rozwój instytucji cerkiewnych były monasterie, których założyciele często byli określani mianem „oświecicieli”²⁸.

O pojawieniu się mnichów w państwie ruskim można mówić dopiero po 988 roku. Wtedy to większość przybyłych z Bizancjum kapłanów była hieromnichami, czyli zakonnikami posiadającymi święcenia kapłańskie. Metropolita kijowski Hilarion w swojej pracy *Słowo o zakonie i łasce* informował o istnieniu na Rusi klasztorów już za czasów Włodzimierza I. Z kolei kronikarz niemiecki Thietmar wspominał o istnieniu w tym czasie monasteru św. Zofii w Kijowie, który spłonął w 1017 roku.²⁹ Pierwsi mnisi staroruscy prowadzili życie pustelnicze, zasiedlili groty i pieczary nad brzegiem Dniepru. Dopiero w czasach Jarosława Mądrego powstał monaster, który przez kilka wieków przewodził życiu monastycznemu w całej Rusi – Ławra Kijowsko-Pieczerska. Monastycyzm okresu Rusi Kijowskiej wyrażał się w dwóch zasadniczych formach. Obok monasterów ufundowanych przez księcia i możnych pojawiły się ośrodki zakonne wokół konkretnych przywódców duchowych. Powstanie i rozwój klasztoru pieczerskiego pokazuje ewolucję życia monastycznego – od początkowej formy pustelniczej do zorganizowanej na wzór bizantyjski.

Obszar Wielkiego Księstwa Kijowskiego, zamieszkały przez 6 milionów ludności, w czasach księcia Włodzimierza Wielkiego posiadał jedynie dziesięć diecezji, podczas gdy na terenie porównywalnym w Bizancjum mieszkało 20 milionów i funkcjonowało

²⁶ A. Poppe, *Państwo i Kościół na Rusi...*, s. 198–201.

²⁷ E. E. Голубинский, *История Русской Церкви...*, s. 333–388.

²⁸ A. Мironowicz, *Specyfika życia monastycznego w Europie Wschodniej*, „Przegląd Wschodnioeuropejski”, № 1, Olsztyn 2010, s. 225–241.

²⁹ Макарий (Булгаков), митр., *История Русской Церкви*, кн. II, s. 101, 102.

prawie tysiąc biskupstw³⁰. Cerkiew na Rusi Kijowskiej stała się integralną częścią organizacji państwowej. Ewangelizację ziem ruskich można było przeprowadzić jedynie przy pomocy aparatu państwowego. Cerkiew na ziemiach ruskich, podobnie jak w Cesarstwie Bizantyjskim, była ściśle połączona z państwem. Książę kijowski chciał dokonać konsolidacji państwa i społeczeństwa przy pomocy Cerkwi. Chrześcijaństwo wzmacniało istniejącą strukturę społeczną oraz dawało możliwość rozwoju kulturalnego i intelektualnego wszystkim mieszkańcom Wielkiego Księstwa Kijowskiego. Źródłem przymierza państwa i Kościoła stały się zasady apostołskie znane od IX wieku w przekładzie słowiańskim. Pierwsza z nich mówiła o boskim pochodzeniu władzy zwierzchniej i obowiązku posłuszeństwa poddanych panującemu. Druga wskazywała na bezwzględne posłuszeństwo Bogu i nauce Kościoła. Nieposłuszeństwo wobec panującego mogło być usprawiedliwione jedynie wówczas, gdy jego nakazy były sprzeczne z nakazami religijnymi. Książęta ruscy starali się postępować zgodnie z nauką Cerkwi i z tego powodu współcześni im pisarze cerkiewni określali rządzących jako „christolubiwych”, „prawowiernych” czy „błagowiernych”. Określenia te w wielu przypadkach były prawdziwe, albowiem to elity społeczeństwa ruskiego stały się odpowiedzialne za prowadzenie działalności misyjnej. Książęta i możni fundowali cerkwie i monasteria, nadawali im uposażenia, bronili przed nawrotem pogaństwa.

W piśmiennictwie ruskim XI wieku częstym motywem było podkreślanie boskiego pochodzenia władzy książęcej. Takie zwroty często znajdujemy w *Powieści lat minionych*. Ówczesna hierarchia widziała wśród innych powinności władców na rzecz Kościoła troskę o dogmaty wiary i przestrzeganie świętych kanonów. Ta zasada pozwoliła metropolicie Hilarionowi w *Słowie o prawie i łasce* na opracowanie modelu harmonijnego współzycia między cerkwią a państwem. W tych relacjach obowiązkiem księcia jest troska o całość i czystość Kościoła. Rozwijające się na ziemiach ruskich piśmiennictwo cerkiewne, inspirowane literaturą bizantyjską, przyznawało księciu władzę w sprawach cerkiewnych, starając się jednocześnie nie pomniejszać roli hierarchii cerkiewnej. Przyznając księciu szerokie uprawnienia, mające na celu rozszerzenie wiary Chrystusowej i praw Bożych, cerkiew zastrzegła sobie prawo pouczenia i nadzoru moralnego nad władzą świecką³¹. Cerkwi na ziemiach Wielkiego Księstwa Kijowskiego daleko było do pozycji samodzielnej siły politycznej. Utożsamianie interesów cerkiewnych z interesami państwa spowodowało, że Cerkiew stała się istotną częścią jego organizmu.

Docenienie roli księcia Włodzimierza Wielkiego znajdujemy już w piśmiennictwie ruskim z połowy XI wieku. W *Pochwale księcia Włodzimierza* pierwszego Rusina na katedrze metropolitarnej w Kijowie Hilariona książę Włodzimierz Wielki został uznany za „równego apostołom”. Autor *Pochwały księcia Włodzimierza* docenił jego osiągnięcia w rozbudowie struktur cerkiewnych i państwowych oraz ukazał jego postać jako władcy chrześcijańskiego. Metropolita Hilarion porównał księcia Włodzimierza

³⁰ H. Łowmiański, *Początki Polski*, t. I, Warszawa 1963, s. 340–348; A. Poppe, *Państwo i Kościół na Rusi w XI w.*, s. 204, 205.

³¹ A. Kempf, *O XI-wiecznym metropolicie kijowskim Hilarionie i Hilarionowym „Słowie o Zakonie i Łasce”*, „Rocznik Teologiczny”, R. XXIX, Warszawa 1987, nr 2, s. 141–167; A. Poppe, *Przyjęcie chrześcijaństwa na Rusi w opiniach XI wieku*, [w:] *Teologia i kultura duchowa starej Rusi...*, s. 99–101.

do cesarza Konstantyna I Wielkiego (306-337), a Ruś Kijowską potraktował na równi z Bizancjum w płaszczyźnie religijnej, politycznej i kulturowej. Według hierarchy ruskiego, zasługi księcia Włodzimierza w rozwoju chrześcijaństwa są takie same jak działania ewangelizacyjne cesarza Konstantyna. Rola Włodzimierza została najbardziej podkreślona w stwierdzeniu „On (Włodzimierz) jest nowy Konstantyn wielkiego Rzymu, który ochrzcił się sam i ludzi swych ochrzcił”. W tym samym dziele metropolita Hilarion zrównał osiągnięcia chrystianizacyjne babki Włodzimierza – Olgi i matki cesarza Konstantyna – Heleny, które odegrały wielką rolę w ewangelizacji obu krajów. W świadomości zbiorowej Rusinów idea równości Rusi Kijowskiej z Bizancjum zawierała się w wybudowanych w głównych centrach państwa Rusi Kijowskiej (Kijowie, Połocku, Nowogrodzie Wielkim) cerkwi sobornych pod wezwaniem św. Zofii (Mądrości Bożej), nawiązujące do świątyni pod tym samym wezwaniem w Konstantynopolu³².

Zwróćmy uwagę na jeszcze jedno znaczenie działalności ks. Włodzimierza Wielkiego. Podstawę prawną pod funkcjonowanie Cerkwi prawosławnej na ziemiach ruskich dały *Statuty* Włodzimierza Wielkiego i Jarosława Mądrego, które ustalały relację między państwem a Kościołem. *Statuty* określiły sytuację prawną duchowieństwa, zakres sądownictwa cerkiewnego, źródła dochodu Kościoła w postaci dziesięciny i nadań³³. W oparciu o te akty prawne można uznać, że Cerkiew miała zagwarantowany immunitet sądowy i majątkowy. Cerkiew prawosławna w Wielkim Księstwie Kijowskim już na początku XI wieku posiadała własne sądownictwo. Sądownictwo duchowne nie było jednak pełne. W sprawach cywilnych kler był powoływany przed sądownictwo książęce.

Cerkiew ruska wywarła istotny wpływ na przemiany w strukturze państwowej. W XII wieku, kiedy Wielkie Księstwo Kijowskie przekształciło się w luźną federację samodzielnych księstw, jedynym obrońcą jedności państwa stała się Cerkiew ruska. Ona też wpisała się na trwałe w przemiany struktury społecznej, gospodarczej i politycznej kraju. Szczególną rolę Cerkiew ruska odegrała w podniesieniu poziomu cywilizacyjnego tej części Europy, rozwoju oświaty i kultury jej mieszkańców.

*

Dzięki doniosłemu aktowi chrztu Rusi, jaki dokonał się dzięki decyzji „równemu apostołom” księciu Włodzimierzowi Wielkiemu, w historii wielu narodów tego obszaru Europy prawosławie określiło jego charakter cywilizacyjny, stanowiło ich podstawową religię, fundamentalny element ich świadomości, kształtujący rodzimą kulturę i tożsamość. Chrystianizacja Rusi Kijowskiej za czasów Włodzimierza Wielkiego nastąpiła bardzo szybko. Za pośrednictwem Cerkwi prawosławnej kultura bizantyjska w ciągu dwóch stuleci opanowała całą Ruś, podobnie jak poprzednio Bułgarię i Serbię. W ten sposób u schyłku X wieku najbardziej rozległe państwo słowiańskie z krajów ówczesnej Europy oficjalnie związało się z cywilizacją bizantyjską i całym jej dorobkiem

³² P. Uruski, *Rola Cerkwi w kształtowaniu się państwa ruskiego*, Rzeszów 2006.

³³ E. E. Голубинский, *История Русской Церкви...*, s. 399–409; Макарий (Булгаков), митрополит, *История Русской Церкви*, кн. II, Москва 1995, s. 251–261; М. Грушевський, *Історія України-Руси*, т. III, Київ 1905, s. 284–290; Б. Флория, *Отношения государства и церкви у восточных и западных славян*, Москва 1992, s. 5–50; H. Kowalska, *Kultura staroruska XI-XVI w. Tradycja i zmiana*, Kraków 1998, s. 117–144; G. Podskalsky, *Chrześcijaństwo i literatura...*, s. 59–68.

kulturowym. Po chrystianizacji nastąpił dynamiczny rozwój struktury państwowej i cerkiewnej. Zwiążanie się ziem ruskich z chrześcijaństwem bizantyjskim zapewniło jej zajęcie należnego sobie miejsca w ówczesnej Europie. W kolejnych wiekach to właśnie Ruś przejęła od Bizancjum rolę obrońcy wschodniej tradycji chrześcijańskiej przed zagrożeniami płynącymi ze strony ludów azjatyckich i tureckich oraz zmaterializowanej cywilizacji zachodniej³⁴. Również w obecnych czasach narody, które wraz ze św. Włodzimierzem Wielkim przyjęły chrześcijaństwo, są realnymi obrońcami jego podstawowych wartości i cywilizacji bizantyjsko-słowiańskiej.

SUMMARY

Antoni Mironowicz

St. Vladimir the Great and his Input to the Christianization of Rus'

Keywords: Vladimir the Great, Baptism, Kievan Rus', Orthodox Church

The article presents the figure of St. Vladimir the Great, grand prince of Kievan Rus', and his role in the process of christianization of Kievan Rus'. Author recalls the circumstances in which the ruler was baptized, such as Vladimir's participation in the liberation of Crimea and Korsun from the influence of rebels grouped under the leadership of Bardas Phocas or marriage to Anna Porphyrogenita. A significant part of the article is dedicated to the description of the Orthodox Church's structure in the lands of Kievan Rus' with important centers in Kiev, Navahrudak, Belgorod, Yuryev, Chernihov, Pereyaslav, Polotsk, Volodymyr-Volynskiy, Rostov and Turow. The close relationship between the newly established Church and the state has been emphasized. Christianity united the society in Kievan Rus' and gave it an opportunity of cultural and intellectual development.

³⁴ A. Różycka-Bryzek, *Sztuka w Polsce piastowskiej a Bizancjum i Ruś*, [w:] *Polska-Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa*, t. II, red. S. Stępień, Przemyśl 1994, s. 295–306; idem, *Bizantyjsko-ruskie malowidła w Polsce wczesnojagiellońskiej: problem przystosowań na gruncie kultury łacińskiej*, ibidem, s. 307–326; A. Mironowicz, *Orthodox Culture in the Former Polish-Lithuanian Commonwealth*, [w:] *Młodsza Europa. Od średniowiecza do współczesności. Prace ofiarowane profesor Marii Barbarze Piechowiak Topolskiej w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. J. Jurkowicz, R. M. Józefiak i W. Strzyżewski, Zielona Góra 2008, s. 219–241; idem, *Literatura bizantyjska w Kościele prawosławnym na terenie Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVI wieku*, „Търновска книжовна школа”, *Търново и идеята за християнския универсализъм XII-XV век*, т. IX, Велико Търново 2011, s. 692–704.